

Деякі теоретичні аспекти екологічної свідомості, екологічного мислення

Роботу виконано на кафедрі культурології та релігієзнавства Інституту соціальних наук ВДУ ім. Лесі Українки

Розглядаються філософські концепції свідомості. Особлива увага зосереджується на екологічній свідомості як формі суспільної свідомості. Даються основні характеристики екологічної свідомості.

Ключові слова: свідомість, екологія, екологічна свідомість, екологічне мислення, екологічна думка.

Sulatskova O. F. Some Theoretical Aspects of Ecological Consciousness, Ecological Thought. Philosophic conceptions of consciousness are examined. Much attention is paid to ecological consciousness as form of society consciousness. The main characteristics of ecological consciousness are given.

Key words: consciousness, ecology, ecological consciousness, ecological mentality, ecological thought.

Складність і багатогранність свідомості як особливого феномена відбита в численних її визначеннях, які часом взаємовиключають одне одне. Пояснюється це тим, що свідомість є не тільки об'єктом наукового інтересу фахівців різних галузей гуманітарного знання, таких як філософія, соціологія тощо, а й сферою ідеологічного протиборства різних світоглядних течій. У силу цього, у контексті проведеного нами дослідження екологічної свідомості, філософське тлумачення поняття "свідомість" набувало першочергового значення. Зумовлено це тим, що основне питання філософії прямо чи побічно, але обов'язково є присутнім при аналізі будь-якої проблеми, що стосується свідомості людини.

У філософських концепціях свідомості, як підкреслюють сучасні автори (Гурєв С. У., Демичев В. А., Келле В. Ж., Ковальзон М. Я., Кузнецов Г. А., Лейкум Л. Б., Тугаринов В. П., Уледов А. К., Харичев А. Г., Шорохова Е. В. та ін.), увага здебільшого зосереджена на розгляді єдності і протилежності інтелектуальної діяльності індивіда і дійсності. І це вважається природним, оскільки з'ясування природи універсальних законів свідомості, єдиних підстав усіх її форм і проявів завжди служило для філософів минулих століть головною ареною боротьби ідей [2].

Істотно, що цей аспект проблеми свідомості й у роботах сучасних філософів посідає чільне місце. Так, розглядаючи свідомість у вигляді універсальної родової здатності всього людства і виділяючи її установку на збагнення загального, із метою творчого перетворення навколишньої дійсності, вітчизняні філософи попереджають можливість неадекватного тлумачення сутності свідомості й тих реальних розходжень, що мають місце в інтелектуальній діяльності людей [1].

Послідовне поширення діалектико-матеріалістичного погляду на явища психічного життя людини, що характерно для вітчизняної філософської науки і в наш час, поступово привело вчених до висновку, що найсуттєвішою основою свідомості є саме момент, пов'язаний з актом зміни природи людиною, тому що вона розвивалася в міру й відповідно до того, як людина навчалася змінювати природу. У пошуках відомостей, що підкріплюють істинність висунутої ними ідеї, вітчизняні вчені звернулися до дослідження особливостей прояву свідомості не тільки на матеріалі історії розвитку логіки, філософії і науки, а й на основі аналізу конкретних форм праці, обміну, спілкування, управління, моральності, мистецтва тощо.

У результаті цього аналізу було доведено, що:

- свідомість - це завжди людська свідомість, що здатність відбивати навколишню дійсність виникає тільки у процесі трудової діяльності людей, спрямованої на її перетворення в їхніх життєвих інтересах і цілях [6];
- свідомість у своїй якісній своєрідності обумовлюється не біологічною еволюцією, а розвитком суспільства, тому що за особливостями свого походження, функціонування і результатами вона є суспільним продуктом [9];
- зміст праці й соціальної практики впливає не тільки на якісну своєрідність свідомості, а й обумовлює її поліваріантну розбіжність на конкретні змістовні форми, тому що практика людей, мільярди разів повторюючись, закріплювалася в їхній свідомості фігурами логіки [9].

Суттєво і те, що філософський аналіз свідомості, як справедливо зауважує А. А. Баталов [1], ніколи не обмежувався вивченням тільки її загальних характеристик. Протягом усієї історії філософії свідомість безупинно досліджувалася й у протилежному напрямку - у розчленуванні її на конкретні змістовні форми, тобто в різноманітті.

Так, множинність форм свідомості у філософському плані насамперед фіксувалася системою категорій діалектики. Уже в німецькій класичній філософії було встановлено, що кожна категорія становить специфічну форму відображення і що взаємодія їх у своїх парах складає особливі види логічного процесу [2]. Але крім цього, в історії філософії були й інші напрямки аналізу множинності форм свідомості. Зокрема, один із них присвячено вивченню ролі практичної діяльності людини у формоутворенні свідомості.

Тому не випадково в основу категорії "свідомість" покладено ними не спонтанну діяльність духу, що споглядає природу і свої власні форми, а спільну працю людей, яка перетворює не тільки зовнішню природу, але й саму природу людини: "У суспільному виробництві свого життя люди вступають у певні необхідні, від їхньої волі не залежні виробничі відносини, що відповідають певному рівню розвитку їхніх матеріальних продуктивних сил. Сукупність цих виробничих відносин складає економічну структуру суспільства, реальний базис, на якому піднімається юридична та політична надбудова і якому відповідають певні форми суспільної свідомості" [7, 6-7].

Вивчення філософської літератури дає підставу вважати, що, починаючи із середини ХІХ століття, проблема різноманіття форм суспільної свідомості була предметом спеціального наукового аналізу. При цьому вона і в наш час широко досліджується як у вітчизняній, так і в зарубіжній філософській і соціологічній науках (Антонов Н. П., Буєва Л. П., Бурбуніс Г. Е., Веретенников Н. Я., Горелова В. Н., Гак Г. М., Демичев В. А., Келле В. Ж., Ковальзон М. Я., Кубка Я., Кузнецов Г. А., Мейзерський В. М., Невелєв А. Б., Набруско І. Ю., Номеровський П. І., Толстих В. І., Уледов А. К. та багато інших).

І хоча ця проблема ще не знайшла свого вичерпного вирішення, більшість учених єдина в думці, що "...суспільна свідомість усіх століть, незважаючи на всю розмаїтість і всі розходження, рухається у певних спільних формах, у формах свідомості" [8, 445-446]. Таке розуміння сутності суспільної свідомості як моменту функціонування соціального організму передбачає осмислення того факту, що вона не виникає як деяка свідомість узагалі, а завжди виявляється в конкретно-історичних і відносно самостійних формах. Однією з таких відносно самостійних форм є екологічна свідомість.

При цьому, основними для нас, із метою створення необхідного методологічного базису дослідження екологічної свідомості як специфічної форми суспільної свідомості, стали такі положення:

- суспільство в цілому і кожен його окремий елемент, включаючи суспільну свідомість, завжди сформовані. Перед нами завжди знаходиться певна форма, причому змістовна форма, що розвивається;
- об'єктом пізнання виступає або змістовна форма, що саморозвивається, як цілісність, тобто формація, або покладена цією цілісністю форма як її елемент, що виражає в собі сутність цієї формації;
- вивести ту чи іншу конкретну форму суспільної свідомості з реального перебігу подій, із дійсної людської історії неможливо шляхом простого зведення її сутності до відображення певної соціально-економічної реальності;
- у всіх форм суспільної свідомості саме тому, що вони є суттю породження матеріального життєвого процесу, немає власної історії розвитку.

У загальному вигляді під екологічною свідомістю розуміється масова занепокоєність населення становищем навколишнього середовища. Насправді екологічна свідомість, яку правильніше було б називати усвідомленням, тобто розумінням екологічної ситуації, є елементом триєдиного процесу "сприйняття - розуміння - дії", кожний елемент якого соціально, політично та культурно опосередкований.

Між вербальним висловлюванням екологічної занепокоєності й участю в соціальному діянні, звичайно, існує чимала дистанція. До основних характеристик екологічної свідомості відносяться: занепокоєність станом середовища; мобілізація моральних ресурсів; здатність до ідентифікації джерела загрози і породжуючого її соціального суб'єкта; визнання здорового та безпечного середовища

проживання суспільною цінністю; індивідуальна мобілізація, тобто усвідомлення необхідності особистої участі у протестах, креативних та інших колективних діях; когнітивна мобілізація, тобто формування готовності до дій на основі осмислення інформації про ризики та небезпеки і, нарешті, формування у людства нового екологічного мислення (Р. Мітчел, Р. Данлеп, Р. Інглехарт, Б. Фірсов, В. Сафронов та інші). Необхідною ознакою екологічного мислення є визнання виняткової пріоритетності проблеми стійкості біосфери у відношенні до антропогенних діянь серед усіх інших проблем практичної діяльності людини. У відсутності тотального екологічного мислення людей будь-яка економіка, у тому числі й ринкова, зведе до нінащо усі природоохоронні заходи державних органів управління, завдяки неподоланій корумпованості чиновників.

Екологічне мислення не може розвиватися на основі знайомства тільки з газетною чи телеінформацією про неблагополучні з екологічної точки зору події і регіони. Безперечно, подібна інформація може служити причиною занепокоєння, однак у той же час вона може породжувати своєрідний громадський інфантилізм, що виявляється в повному перекиданні відповідальності на фахівців та органи управління, котрі, у свою чергу, вирішити проблему самі просто неспроможні. Але сьогодні без хоч би загального знайомства із фундаментальними законами екології фахівців будь-якого профілю вже, мабуть, не обійтись.

Виходячи з міри занепокоєності й міри прийняття нової економічної політики індивідом чи групою, оцінки ними стану середовища в конкретному місці й готовності до участі в колективній дії, ми виділяємо такі типи екологічної свідомості: розвинута, багатостороння; одностороння, занепокоєна, негуманітарна; активна (із техніко-економічною домінантою); пасивна традиційна (із виховною домінантою) і традиційно активна з тією ж домінантою (М. Лаурістін, Б. Фірсов).

Екологічна занепокоєність, як правило, вища у великих містах (так званий феномен екологічної концентрації, який провокує солідарну свідомість), у середовищі осіб з вищою освітою, а головне - орієнтованих на постматеріальні цінності. Названі вище типи екологічної свідомості визначають готовність до особистої участі в колективних діях та їх характер.

Трансмежовий перенос забруднень, міждержавні екологічні конфлікти, формування міждержавних союзів (Європейське товариство, НАТО, АСЕАН), посилення активності транснаціональних корпорацій - усі ці процеси стимулювали інтеграцію національних та регіональних проєкологічних сил і сітку глобального екологічного товариства. На прикладах інтернаціональних зелених організацій-лідерів (ГРІНПС, "Друзі Землі", "Земля перш за все!", Соціально-екологічна спілка) розглядаються структура і форми соціальної дії міжнародних екологічних організацій. Фактично в їх обличчі ми маємо справу із феноменом глобалізації громадянського суспільства, яке висуває принципи і пріоритети нового світового економічного та політичного порядку, альтернативні існуючим. Із соціально-філософської точки зору, формування глобального "зеленого братства" є початком практичної реалізації ідеї Ноосфери. Одночасно втілюються у життя керівний принцип колективного діяння зелених: "Думати глобально, діяти локально".

Використовуючи матеріали про діяльність Європейської спілки зелених, у котру все тісніше інтегруються й українські екоактивісти, висловлюються потенціальні можливості такої транснаціональної кооперації: взаємне навчання, особливо способом мобілізації ресурсів; обмін ресурсами чи їх об'єднання з метою виявлення тиску на міжнародні політичні інститути (Європейський парламент, НАТО, Світовий банк); підтримка і створення сітки родинних груп; колективний опір переміщено з однієї країни в іншу ризикогенних виробництв; розширення можливостей в інформуванні населення; участь у прийнятті міждержавних вирішень і розробленні загальноєвропейських екологічних стандартів; мобілізація сил спілки на ліквідацію наслідків аварій та катастроф (Д. Рухт, В. Грант, О. Мол, О. Яницький, О. Мозгова та ін.).

Специфіка екологічної громадської думки обумовлюється залежно від того, хто і в чиїх інтересах інтерпретує екологічне знання, інформацію про ризики і таке інше. Вона залежить також від динаміки як саме екологічної, так і загальної соціально-економічної ситуації у суспільстві, від міри довіря респондентів держави та інших інститутів суспільства. Громадська думка про стан середовища структурується за такими параметрами: загальний рівень занепокоєності на шкалі пріоритетних суспільних проблем; її масштаб (локальні, національні, глобальні проблеми); фокусованість (скажімо, на забрудненні атмосфери); рівень громадської підтримки / відповідальності держави та інших аспектів екологічної діяльності; міра готовності до особистої участі в рішенні певної проблеми; ставлення до екологічного руху, рівень його підтримки чи ідентифікації з ним; міра готовності до зміни звучного укладу життя, скорочення структури та обсягу споживання і таке ін. (Р. Данлеп, В. Рукавішников, В. Сафронов, Б. Фірсов).

У суспільстві загального ризику важливі також такі показники, як оцінка громадською думкою міри нехайності екологічних проблем (так, загальним знаменником опитувань на Україні та в країнах колишнього соціалістичного табору було утвердження про необхідність одночасного рішення економічних, політичних та екологічних проблем) і, особливо, міри громадської згоди на ризик, тобто оцінка рівня соціально припустимого ризику.

Зазначимо, що підтримка екоактивізму з боку громадської думки аж ніяк не веде безпосередньо до солідарного проєкологічного діяння. Узагальнюючи вищевикладене, правомірно зробити висновок, що під правовою свідомістю в широкому значенні слова розуміється весь правовий досвід поведінки особистості, групи, суспільства. Передусім до нього належить психологічний механізм право-слухняної поведінки і залежність між різними дефектами індивідуальної правосвідомості й протиправною поведінкою.

Таким чином, екологічна свідомість - це одна з форм суспільної свідомості; зміст і розвиток її детерміновані матеріальними умовами існування суспільства. Вона не тільки відбиває соціальну дійсність, а й активно на неї впливає, є вищим рівнем відображення соціально-економічних відносин людей, виражених у законах їхнього суспільства.

Екологічна свідомість не може існувати без свого конкретного носія - конкретної людської особистості, груп, колективів. Екологічна свідомість розширює коло соціальних знань особистості, сприяє осмисленню сутності соціально-економічного ладу, що визначає в остаточному підсумку правову надбудову. При цьому діалектична взаємодія індивідуальної, групової і суспільної екологічної свідомості виявляється в їхньому збігові і розходженні за змістом, у зворотному впливові один на одного у процесі розвитку, у єдності й розходженні виконуваних функцій. За ознакою спільності усвідомлення екологічних норм у суспільстві відбувається об'єднання людей у групи, виникає категорія групової екологічної свідомості, характерної як для різних історичних епох, так і для різних соціальних спільнот.

Література

1. Баталов А. А. Понятие профессионального мышления: Методологические и идеологические аспекты.-Тоск: ТТУ, 1985.-227 с.
2. Гегель Г. В. Ф. Наука логики.- М.: Мысль. 1971.- Т. 2- 583 с.
3. Екологія: Навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення дисциплін / Дорогунцов С. І. та ін.- К.: Київ. нац. екон. ун-т., 1999.- 152 с.
4. Ивченко Б. П., Мартыщенко Л. А. Информационная экология.- 4.1.- СПб: Нормед-Издат, 1998.- 201 с.
5. Костюк Г. С. Избранные психологические труды.- М.: Педагогика, 1988.- 304 с.
6. Лосев А. В., Провадкин Г. Г. Социальная экология: Учеб. пособ.- М.: Владос, 1998.- 311с.
7. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинение- Т. 3- 327 с.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинение.- Т. 25.- Ч. 2.- 460 с.
9. Общественное сознание и его формы.-М.: Политиздат, 1986-376 с.

Статтю подано до
редколегії 07.06.2007 р.